

Kiss József:

HÚSHAGYÓKEDD ÁROKSZÁLLÁSON 1740-BEN

Tiszta forrásból

A mai fiatalság számára már nem sok varázsa maradt meg a húshagyókeddeknek. Pedig ez a méltán nevezetes és sokszínű hétköznap nem csupán a vízkeresztől hamvazószerdáig tartó farsangolás, a mozgalmas táncmulatság és a vidám bálozás időszakának végét jelentette, s jelenti ma is a kereszténység jeles napjai sorában, hanem erős gyökerei visszanyúlnak az antik világ, a görög-római mitológia hagyományvilágához. Jól tudták ezt árokszállási elődeink is. A 15. évfolyamot megért helybeli hetilap, a Jászvidék is kiemelte többek között, hogy a farsangzáró húshagyókeddi népszokások a rómaiaknál a szaturnáliákból fejlődtek ki.¹ Ezek Saturnus és felesége, Cybele tiszteletére rendezett hétnapos ünnepségek voltak.

Saturnus - mint ismeretes - a római mitológiában a vetés és az aratás istene, Cybele pedig a termékenység és az anyaság istennője, a pesszinusi istenek nagyasszonya volt, akinek tiszteletére Pessinusban /ma Galatia = Bela Hinzar török város) óriási szobrot állítottak. Farsangi időszakban ehhez a kultikus szoborhoz vonult fel a termékenység varázsától ihletett, nőtisztelő ifjúság. Ehhez hasonló megkülönböztetett hódolat ismerhető fel nálunk, a kereszténység Mária-kultuszának ünnepségsorozatában, évente több alkalommal.²

Idézett hetilapunk utalt arra, hogy Saturnus és Cybele legidősebb leánya, Vesta = Hestia istennő, a család, a házitűzhely őrzője volt, s ennek fia, Jupiter földi halandó nőt, Semelét vette feleségül. Az ő fiuk volt Bacchus, akit nem csupán a bor és a mámor isteneként, hanem a szőlőművelés feltalálójaként és a jó illatú bor (vineus odoratus) védnökeként is különös tiszteletben részesítettek a sokistenhívő rómaiak. Hazánkban, a nagy szőlőkultúrával rendelkező helyeken, így elsősorban a Tokaj vidéki, a Mecsek és a Mátra vidéki helységeiben mindenütt évszázados hagyományai éltek a farsangbúcsúztató napnak. Tudjuk, hogy Árokszállás jómódú gazdáai Gyöngyösön, valamint a gyöngyös-visontai borvidék néhány községében (Abasár, Karácsond, Gyöngyöshalász, Visonta, Gyöngyöstarján, Gyöngyöspata, Nagyréde, Mátrafüred stb) virágzó szőlőskerteket műveltek. Ezen a területen keskeny völgyekben kanyargott az Árokszállásról kiinduló, hajdani híres Jász út, amely Kékestetőig vezetett, s amely időszakunkban a "borral való iparkodás" útvonala is volt. Így az árokszállásiak már akkor gazdag szőlőkultúrával rendelkeztek.³ Dióhéjban ennyit a húshagyókedd időtálló, sőt ma is időszerű művelődéstörténeti forrásairól.

Visszapillantó tükör

Árokszállás a Pesti Invalidus Ház jász-kunsági földesúrasága idejében (1731-1745) a Jász kerület legnépesebb, gyorsan fejlődő agrárgazdasággal rendelkező községe volt. Az 1745. évi redemptiot megelőző évtizedben lakossága fokozatosan gyarapodott: amíg 1735-ben még csak 246 gazdaságáról adtak számot az adóösszeírások, 1745-ben már 343 gazdasága került bele az összeírásba. De ez utóbbi már nem a földesúri adóztatás céljait szolgálta, hanem a visszaváltási

¹ Jászvidék, 1926. január 15. Ez a jászárokszállási hetilap 1921. május elején jelent meg először, utolsó száma pedig 1936. december 28-án

² Szentpétery Imre: Oklevéltani naptár Bp. 1974. 38-56.

Mária ünnepei: *január 1.* Újév, Szűz Mária Isten anyja, *február 2.* Gyertyaszentelő Boldogasszony, *március 25.* Gyümölcsoltó Boldogasszony, *május 24.* Mária a keresztények segítője, *július 2.* Sarlós Boldogasszony, *július 16.* Karmelhegyi Boldogasszony, *augusztus 15.* Nagyboldogasszony, *szepember 8.* Mária születésnapja (és 12-én), *szepember 15.* Mater Dolorosa, *október 8.* Magyarok Nagyasszonya, *november 21.* Boldogasszony bemutatása, *december 8.* Sanctificatio Mariae, *december 18.* Salutatio Mariae.

³ Kiss József: A Pesti Invalidus Ház jász-kunsági földesúrasága 1731-től 1745-ig. Bp. Akadémiai Kiadó 1992. 89-90

terhek arányos elosztását célozta.⁴ Ha gazdaságonként 6 főnyi lakossal számolunk, akkor a korábbi esetben csak 1476 főre tehető a község lakosainak a száma, az utóbbi esetben azonban már 2058 főnyi lakossággal számolhatunk. Számításba kell azonban vennünk azt, hogy az 1735. évi adóösszeírásba nem vették fel a községi elöljáróság tisztségviselőinek (főbíró, másodbíró, jegyző, 12 esküdt, tehát a 7 tizedes, a székbíró, a korcsmárosok, a malomfelügyelő, az egyháziak, az adószedők és a mezőfelügyelők) nevét, gazdaságát, ingatlan és ingó (állatállomány) vagyontárgyait. Pedig ezek a tisztségviselők éppen a legvagyonosabb községlakosok közül kerültek ki. Ezzel szemben 1744-45-ben már ezek a tehetségek (facultates) is belekerültek az összeírásba. Sőt a tíz év folyamán több család is beköltözött a községbe. Ezzel magyarázható tehát az összeírt lakosság jelentős mértékű számbeli gyarapodása. Nem okozott embervesztéset az 1738-40-ben sok helyütt pusztító pestisjárvány sem, amely szerencsére elkerülte Árokszállást.⁵

A község területét a kb. 6 ezer kh-as Ágó külső-pusztával együtt mintegy 25 ezer kh-nyira becsülhetjük. Hozzá tartozott azonban 1735 után tulajdonjogilag is a kb. 8 ezer kh-as Szentandrás puszta, amelyet korábban az Egri Káptalantól bérelt a község. Ezt megelőzően többtizedes per volt folyamatban a Királyi Ítéltáblán Árokszállás és a káptalan között Szentandrás tulajdonjogáért. Végül azonban a bécsi Udvari Kamara kötelezte a káptalant, hogy fizessen 2 ezer rajnai Ft-ot a császári kincstárnak s mondjon le a pusztáról Árokszállás javára.⁶ Így tehát 1745-ben már Árokszállás fizette ki Szentandrás községi közbirtok 5 ezer Ft-os megváltási összegét a Pesti Invalidus Ház, ez pedig a Magyar Kamara pénztárába. Ezek szerint községünk a redemptio megelőző évtizedben mintegy 32 ezer kh területen gazdálkodott, s Jászberény mezőváros után a legnagyobb külterülettel rendelkezett a Jász Kerületben.

Alapvető érdekében állt a bécsi főhatóságoknak (Udvari Kamara, Haditanács és az Udvari Commissio), hogy Árokszállás népessége gyarapodjék, gazdasági erői növekedjenek, adófizető képessége fokozódjék, hogy a hazánk területén nagy mozgásban lévő császári-királyi katonaság ellátását megfelelően biztosítsa, továbbá, hogy az igen gyakori katonai beszállások és átvonulások során részükre jó élelmezést és elegendő legelőt adjon. S mivel ez a község a királyi országút mentén (in publica Via Regia) feküdt, s mind Felső-Magyarország, mind a Tiszántúl részei felé utat nyitott a katonai átvonulás és beszállás során - többször 2-3 ezrednek kellett elhelyezést biztosítania -, a bécsi főhatóságok figyelemmel voltak arra, nehogy valami károsodás érje, ami szükségképpen a lakosság csökkenését hozná magával.⁷

Ismeretes, hogy e község északi peremén húzódott a híres-nevezetes Csörsz-árka, amelynek magas töltésén épült a község magva. Időszakunkban a község kiterjedt határát öntözte a Gyöngyös folyócska, a Sártság és az Ágó patak. A község már akkor fontos útvonalak mentén feküdt: északnyugati szélén az Árokszállás-Gyöngyös-Hatvan-Pest útvonal északkeletre, az Árokszállás-Jászberény-Szolnok útvonal délre, illetve a Tiszántúlra nyitott utat. Az árokszállási iparosok és kereskedők Berény, Gyöngyös, Eger, Vác és Pest vásárait jártak áruikat értékesíteni és vásárolni. A pesti-kassai országútba torkolló Fő utcában volt található a királyi postaállomás (Statio Regia Veredariorum), amely nagy kocsiszínnel, istállóval és kerttel fogadta a katonai és a polgári postaforgalmat.

Ebben a Fő utcában emelkedett a község évszázados, erős kőfallal körülvett, szép temploma, hirdetőn a község kiegyensúlyozott, viszonylagos jólétét. Benne 306 bérelt ülőhely (cathedra lectica) állt rendelkezésére a tisztségviselő, illetve a módosabb lakosok számára.

⁴ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár, Jászkun Kerület Iratai: a továbbiakban JNSZM LT, JKI B Capsa I. Fasc. 3. Nr 3. Conscriptio Districtus Jassicum, de Anno 1735., továbbá uo. Conscriptio Districtus Facultatum Jassicum, de Anno 1744-45.

⁵ Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv, Invaliden-Amt Register: a továbbiakban: KA Inv. 1740. Nr 73. f. Ir. "Lues pestifera per Divinam gratiam ubique cessat et valde remittit = a pestis Isten kegyelméből mindenütt megszűnt és erősen lecsillapodott."

⁶ KA Inv. 1734.Nr 70. f. 1-2. "...letzhin aber einer ad Aerarium pro Z weimille Rheinische Gulden erlegten Summa kauflich überlassen sogenannten Prädii Szentandrás... einholen wollen."

⁷ KA Inv. 1734. Nr 70. f. 1-2. "...per consequens Publico etiam intersit eundem in Bono semper Statu conservare ... unde necessario Incolarum eius numerus diminueretur."

Ezekért évente egyenként 40 dénárt és 1 kila vegyes búzát (siligine mixtum) fizettek a tehetősebb hívek. Ez évente 275 rajnai Ft 40 dénár bevételt jelentett a templompénztár javára. Plébánosuk Aranyosy Zsigmond volt.⁸ A templom szomszédságában foglalt helyet a szintén kőből épült és köpincével rendelkező "Parochiális ház", a papok, lelkészek otthona, valamint az iskola a sűrű növényzettel övezett kertben. Mindkét épületet a község tartotta fenn, idetartozott még a külterületen 4 szekér szénát adó kaszálórét, továbbá 16 kilás őszi búza- és 12 kilás tavaszi búzavetés.⁹ Szintén a Fő utcára nyílt nagy udvarral és kerttel a község háza (Curia Communis), ahol éjjel-nappali portás, fegyveres hajdú, ármás teljesített szolgálatot. Feladata volt nemcsak a hivatal személyi állományának védelme, hanem a beszállított természetbeni járandóságok, termények és értékek őrzése is.

Arokszállás - a Jászkun Kerület valamennyi helységéhez hasonlóan - szabadon rendelkezett a királyi kisebb haszonvételekkel (regalia minora): a közbirtok járadékai, a malomjövedelem, a mézárszéki, a korcsmáltatási, a szesz- és serfőzési, a téglá- és a mészégetési, a vámentességi, a piactartási, az örökösödési és a hagyatéki, a halászati, a vadászati, a madarászati, valamint a nádvagás és a faizás jövedelmeivel. E jövedelmekről a földesuraság részére semmiféle nyilvántartást nem vezettek, mert jól tudták, ha hogy ezeket is megadóztatnák, akkor e jövedelmekből semmi sem térülne vissza a községi gazdálkodásba.¹⁰ Különösen jól jövedelmezett a község kétköves vízimalma a Gyöngyösön, két szárazmalma, serfőzőháza és italmérése, két mézárszéke és a vendégfogadója. A Fő utca végén, szinte a község északi sarkánál emelkedett az a nagy vendégfogadó (diversorium), amely 1740-ben a farsangot záró húshagyókedd napján került az érdeklődés homlokterébe, amikor az évente szokásos ünnepséget és az azt követő táncmulatságot gyászos események követték.

"Most farsang vagyon, szabad kinek-kinek vigadni "¹¹

"Nem új dolog, évszázados szokás Árokszálláson, hogy a jó jáász nép különös fénnel ünnepli meg a farsang végét. Még valamikor a sarkantyús csizma meg a zsinóros dolmány a férfiaknál, a fehérnépnél pedig az ingvállas pruszlik és a bokorugró szoknya járta; dúsan ékesítve fehér és kék pántlikával" - írta a Jászvidék.¹² Húshagyókedd 1740-ben éppen március elsejére esett, de a tél még pompás fehér szőnyeggel, vastag hótakaróval borította be a vidéket és a község utcáit. Ámbátor nemcsak a község öltött magára hófehér ruhát, hanem a fiatalság is ünneplőbe öltözött ennek a még téli, de már tavaszt váró napnak a reggelén. Ismeretes, hogy a jáászságiak nem szerették a tobzódó tarka-barka színeket, a jáászok színe a fehér és a kék szín, amely az ifjúságot, a jóságot és a békét jelképezi.

Amíg az idősebbek a harang hívó szavára a templomba siettek a reggeli misére, a fiatalság inkább a farsang végi ünnepi játékokra és az esti táncmulatságra készülődött. A legények világoskék ünneplő mentét, a lányok könnyű, prémes felsőkabátot vettek magukra. Többen tréfás maszkot - jelesen a "pogány" török basát vagy a "kutyafejű" tatárt jelképező álarcot készítettek elő, mert a török hódoltság korának, sőt az 1717. évi tatár betörésnek, valamint az 1737-39. évi osztrák-török háborúnak az emlékényaga elevenen élt a köztudatban. A fiatal emberek előhúzták a fészerekből a lovas-kocsikat és a széles talpú szánokat, feldíszítették és befogták a díszesen szerszámozott lovakat és már délelőtt kiindultak az udvarokból. Vidám

⁸ JNSZM Lt. JKI Conscriptio ... de Anno 1735. Observatio ad Árokszállás. A postamester Wiener János volt.

⁹ KA Inv. 1734. Nr 208. f. 7r-v. "... in facto Conscriptionis Templorum et Parochiorum, Anno 1735. Die 26. Junii.

¹⁰ Kiss József: Helyhatósági bíráskodás a Jászkun Kerületben az 1730-40-es években Kecskemét 1990. Cumania 12. 256.

¹¹ KA Inv. 1740. Nr. 73. f. 1-8. In Possessione Arokszallas nocte ultimo Bacchanaliorum contigit infelix casus... De Eo Utrum ... Michael Morvay mp. Inclitorum Districtuum Cumanorum et Jassicum Vice-Capitaneus. Arokszallas, Die 4. Mensis Martii, 1740. Morvay Mihály korábban Árokszállás jegyzője volt, most pedig a Jászkun Kerület összközségi kaptányhelyettese.

¹² Jászvidék 1926. április 4. " ...valahányszor megnövekedett a veszedelem a Jász síkon, a Mátra rengetegjeibe menekültek ősanyáink a Jász úton." A Jász-út vezetett a Világos hegy felé.

énekszóval, dalolva vonultak fel a község Fő utcáján. A "suhancár" kislegények és az iskolás-
gyermekek kézi-szánkókkal vagy gyalogosan, zajongva követték a fogatokat. A középkorú és az
idősebb nemzedék tagjai kiálltak a kapuba, az utcaajtóba, mások - főként a kíváncsi menyecskék
és az asszonyok - az ablakon vagy a kerítésen át, belülről nézték a csilingelve, dalolva és
zajongva felvonuló ünneplőket, akik áthaladva a községen, betértek a nagy vendégfogadóba egy-
egy pohár borra, hogy ezzel is fokozzák az ünnepség rangját.

A látványos felvonulás és a nagy mozgás semmiféle ellenkezést nem váltott ki a községi
előljáróság körében, szokás szerint mind a farsangi felvonulásra, mind a délutáni és az esti
táncmulatságra az ünnepség szervezőinek engedélyt adott. Csupán azt írta elő, hogy az ott
elszállásolt idegen katonaság "közé ne menjenek", s azok se menjenek a helybeliek közé.¹³ A
felvonulás és az ünnepség szervezői Vígh János és Bordás Márton árokszállási fiatalok voltak. Az
elszállásolt katonaság azonban egyáltalán nem tartotta magát a parancsnoksággal egyetértésben
hozott határozatokhoz. Ez a katonaság - a Lotharingiai Károly-féle gyalogezred egyik teljes
létszámú százada - a téli hónapokban Árokszálláson úgy volt elhelyezve, hogy egyik felét a
község adófizető gazdáinak a házaiban, a másik felét pedig a vendégfogadó 24 belső szobáiban
szállásolták el. A házaknál elhelyezett katonák egy része - látván a helybeli fiatalok farsangi
készülődéseit - ugyancsak maszkot öltött magára, de fegyveresen járőrözött a községben.
Ezenközben inkább csak fölényesen hatalmaskodtak, kötözködtek, dévajságukban időnként
rárontottak a felvonuló ünneplőkre, sőt mezítelen fegyverrel (panganet, spádé) válogatás nélkül
vagdalkoztak és többeket is megsebesítettek.¹⁴

Pataki Jánosné Sánta Anna 46 éves tanú - akit később, a tanúkihallgatások során a 17
árokszállási lakos közül beidézték - bátran megvallotta: "Látta, hogy a katonák mezítelen
fegyverrel Vígh Jánost kergették, hozzá vagdaltak és a hátán az új, kék mentéjét ki is vágta.
Kéry György a maga háza ablaka alatt ülve, egy a többi között a spádét a mellibe ütötte, mi is
eltört. A tanút pedig - hogy Vígh János után a kaput betette - hajánál fogva hurcolván, mezítelen
pallossal megverték".¹⁵ Ezek az elvadult katonák Kéryt valami maskarás embernek nézték, azt
gondolták, valaki leányzó lehet. Egyébként a leányokat akár álarcosan, akár anélkül is utca
hosszat, sőt a mellékcák kertjein át is gyakran kergették. Ezek az erőszakoskodók láthatóan
azon voltak, hogy a leányok és a fiatal menyecskék közül minél több farsangos hölgyet (edonides)
elfogjanak, túsul ejtsenek, s őket majd csak egyenként 100 rajnai Ft készpénz fizetése ellenében
eresszék szabadon. A legtöbben csak nehezen tudtak elmenekülni. Kovács Magdaléna 33 éves
asszony vallomását így foglalták jegyzőkönyvbe: "A katonák maskarában az utcán fel s alá
jártanak, s midőn a tanú kijött az utcára, egy a többi közül kiválván, nekiesett, mezítelen
fegyverrel ütötte-verte, csapta és szúrta. Ezt nem állhatván, szaladásra vette dolgát, úgy előzte
állapotját". Nyilvánvaló tehát, hogy az ilyenféle erőszakosságok már húshagyókedd délelőttjén,
fényes nappal is előfordultak.¹⁶

Egyébként az adófizető lakosság és az idegen császári-királyi katonaság bizalmatlansága,
kölcsonös ellenszenvé, sőt ellentéte már eleve teljesen kézenfekvő volt. Ugyanis a lakosság
körében az a hír járta, hogy ennek a gyalogezrednek a katonasága hozta fel az Alföldre, a két
Kunságba is a pestisjárványt a délmagyarországi török határsávból két évvel azelőtt. Jóllehet,
közöttük jelenleg már nem volt pestises beteg, a gyanú árnyéka alól azonban ők sem tudtak
szabadulni. Másfelől ez az elbizakodott katonaság úgy értesült, hogy a jászkunsági lakosság - s
köztük az árokszállásiak is - az elmúlt évről adós maradt a hadiadó és a földesúri árenda
kétharmad részével, s ennek törlesztését éppen a katonai visszaélések és a rossz hadbiztonsági

¹³ KA Inv. 1740. Nr. 73. f. 5v. " ...mivel az Uraktul meg van parancsolva, hogz nem szabad nektek miköyénk jönni,
és minekünk sem tiközétek."

¹⁴ KA Inv. 1740. Nr. 73. f. 4v. "Anna Sánta, vidua pie defuncti Joannis Pataki, Incola Arokszallasiensis, annorum
circiter 46. Jurata examinata..."

¹⁵ KA Inv. u.o.

¹⁶ KA Inv. u.o. "Magdalena Kovács consors, Incola Arokszallasiensis, annorum circiter 33., fide mediante fassa ad
Punctum-primum..."

elszámolások miatt halogatta.¹⁷ A katonai parancsnokság fölöttébb rossz néven vette tudomásul azt is, hogy az elmúlt nyáron Árokszállás lakossága 202 négyökrös szekérral építőanyagot szállított Jászberénybe 151 rajnai Ft fuvarköltéssel, amikor "a Felső Comissio Jászberényi Residentialis Házának építésére, nyári munka idején hetelő szekerek minden Helységekből munkára adigáltattanak (köteleztettek)".¹⁸

Nem volt közömbös a községi előjáróság részére az a körülmény sem, hogy a katonai jelenlét miatt nem tudtak szállást biztosítani még a hivatalos és az átutazó vendégeknek sem. E vendégfogadó belső szobáiban, az u.n. "Kőház"-ban volt elhelyezve a katonaság a parancsnoksággal együtt, míg a vendégfogadó külső, u.n. "Fás-háza", az italmérő és az étkező a tánc helyiséggel együtt a helybeliek részére szabadon maradt. A Kőház épületrésznek nem volt külön utcai kijárata, az italmérőbe nyíló ajtajánál fegyveres strázsát (őrséget) állított fel a parancsnokság. Az egész vendégfogadónak tehát csak egyetlen utcai kijárata volt, ez vezetett a vastag, gömbölyű fatörzs-oszlopokkal épített, tágas tornácra át az utcára. Már önmagában ezek a sajátos építészeti elrendezések, továbbá az, hogy tilos volt a katonaság és a lakosság egyazon társaságban, egy-asztalnál való mulatozása és a közös táncmulatság (Cherchez la femme = keresd a Nőt!), éppen elegendő okot szolgáltatott arra, hogy a surlódás és az összeütközés a vendégfogadón belül is elkerülhetetlen legyen.

Az őrszolgálatban álló katonák már a délelőtt folyamán morcosan, sőt ellenségesen léptek fel. Erről Bóna András 34 éves tanú vallomását így jegyezték fel: "Jelen volt a tanú a vendégfogadóban, borért küldetvén, amidőn Bordás Márton negyed- vagy ötödmagával a Fásházba bement volna, és egy magyarul tudó német asszony elébe állott volna, mondván: mit akarnának? Erre Bordás így felelt: Most farsang vagy, szabad kinek-kinek vigadni. Mi senkit sem bántunk, csak egy kevéssé mulatunk, mindjárt elmegyünk". Mire a katonák azonnal ütni, verni kezdtek, az ajtón kitaszigálták a lakosokat, panganéttal csapdostak hozzájuk, kik is szaladásra yevén dolgukat, mezítelen fegyverrel utánuk rohanván, egyik utcáról a másikra kergették. És a népet ott is, kit találtak, verték és ütötték. Testi szemeivel látta. A lakosok közül pedig egy sem bántott senkit is".¹⁹ Tudták a katonák, hogy Bordás a felvonulás és a táncmulatság egyik szervezője volt. Kiténik egy másik tanúvallomásból, hogy már csak azért is szemet szűrt az őrségnek, mert Bordás társaival és álarcos menyecskékkel együtt feldíszített lovas szánkán érkezett a vendégfogadóhoz éppen ebédidőben és a Fás-házban foglaltak helyet.

Ezt követően valószínű azonban, hogy a katonai parancsnokság egyelőre megelégedte az őrszolgálat hatalmaskodását és erőszakos túlkapásait, mert a kora délutáni órákban lecsillapodtak a kedélyek. Így az italmérőben és az ebédlőben nagyobb rendezavarás nélkül szórakoztak a helybeli fiatalok. Sokan mások azonban már az este kezdődő táncmulatságra készülődtek otthon. Többen álarcos ruhába öltöztek, a lányos arcú, nagy loboncos hajú, de bátor, kalandvágyó legények közül többen női ruhát és álarcot öltöttek magukra, viszont a harcias, amazon-természetű leányzók között voltak olyanok is, akik kemény, álarcos legénynek látszottak. A tanúvallomási jegyzőkönyv nem részletezi ugyan, de néhány vallomásból kitűnik, hogy e húshagyókeddi táncmulatság nagyobb rendezavarás nélkül csak éjfél tájáig tarthatott, a zenészek is addig muzsikáltak a Fásházban. Ez idő tájban történt, hogy a zenekar prímását, Hegedűs Mártont - aki nem akart bemenni a Kőház katonai szállására muzsikálni - a katonák kizavarták a tánc helyiségből, jól megverték, majd túszként strázsza alá vették, fegyveresen őrizték. Innen csak úgy szabadulhatott meg pénzért, hogy "a Postamester úr vétette meg tőlük". Ezzel aztán meg is kezdődött a verekedés.²⁰

¹⁷ KA Inv. 1740. Nr. 402. f. 1-5. Die 4. Decembris, anno 1740. továbbá 1740. 208. f. 1-16. Conscriptio Caducitatum...

¹⁸ JNSZM Lt., Jászberény It., Hiv. Tud. 9. cs. Praetensiones Districtus Jassicum, locatim Arokszállas. In puncto 10. Itt a Jászkun Kerület özszerületi Székházáról van szó, amelynek építése 1735-től 1742-ig tartott.

¹⁹ KA Inv. 1740. Nr. 73. f. 5rv. Andreas Bona Incola Arokszállasiensis, annorum circiter 34. Juramento deposito fassus ad punctum 1. et 2.

²⁰ KA Inv. u. o. Martinus Hegedűs Incola Arokszállasiensis, annorum circiter 37. fide mediante ...- a kerületi kaptányi törvényszék igen szűkszávuán erről csak ennyit írt: "...ibidem in quarterisata militia una cum Incolis in

"Éjszakának üdején egy Fährndrich közjük ment..."²¹

Jóllehet, az éjféli utáni eseményeket már igen nehéz nyomon követni, a világító lámpásokat is leverték. Fölöttébb érdekes azonban, hogy arra a tanúvallatási kérdésre, miszerint a katonaság miért fogott fegyvert, ki fegyverezte fel őket, honnan szerezték a lőport és a golyóbist, hogy azzal embert ölhessenek, Bata Gergely 40 éves tanú vallomásában ezt olvashatjuk:

"Éjszakának üdején a tanú is egy ital borra a vendégfogadóba, a legények közé amidőn bement volna, egy Fährndrich (zászlós tiszt) azonnal közjük ment. Kit is borral kínálván, szép szóval mondták neki, hogy menne ki közülük, mivel az uraktól meg van parancsolva, hogy nem szabad nektek miközénk jönni, s minékünk sem tiközétek. Ő nem akarván kimenni, vonakodott. Végére az ajtón kitaszították, másképpen egy újjal sem ütötték meg... Hanem mintegy 3 óra tájban éjféli után, a maga házában irányában, az utcán, nagy láрма közt négy lövést hallott. Hogy történt, nem tudhatja, azt hozzátevéen, hogy három katona fegyverrel két "bundás legényt" a kerten által kergetett".²² Lehetséges, hogy ez a három katona mámorosan azt gondolta, hahogy ezek a bundások álarcos leányok lettek volna.

Az 1740. március 3-án és 4-én lebonyolított jáász kerületi kapitányi törvényszéken a tanúknak a következő kérdésekre kellett válaszolniuk:

1. "Tudja-e, látta-e, hallotta-e, hogy a katonaság a vendégfogadóban maskarába öltözött, az utcán fel- s alá jártában a lakosokat mezítelen fegyverrel hajtogatta és verte?

2. Először is mikor kezdődött a verekedés, nappal volt-e avagy éjszakának ideje?

3. Ex fundamento a miliciától vagy pedig a lakosoktól kezdtek-e a verekedést? Személy szerint ki volt az elindítója és a legfőbb oka annak, amiből emberhalál is következett?

4. Miért kelt fegyverre a milícia, ki adott neki fegyvert, lőport és golyóbist, hogy azzal embert ölhessenek? Hány lövést adtak le? Hol kaptak össze? A lövés az utcán vagy a Házban esett-e?²³

5. Ezen megholt ember ellenkezésben esett-e el vagy pedig történetből (véletlenül)?"

Ez a törvényszéki tanúvallatási jegyzőkönyv nem részletezi az éjszakai összecsapásokat, csupán arra utal, hogy az éjszakai verekedés során a katonák három pisztolyt lőttek ki a lakosok közé, s ekkor halt meg Vígh János fiatalember, de nevét ezúttal a jegyzőkönyvből kihagyták.²⁴ A nappali hatalmaskodásban és az éjszakai lövöldözésben résztvevő katonákat csak a hadbíróság vonhatta felelősségre, ezért ezek a kerületi törvényszéken meg sem jelenhettek, tanúvallomást sem tehettek. Így csak a tanúvallomásra önként vállalkozó helybeli lakosok vallomásaira tudunk hivatkozni, köztük olyanokra is, akik az éjszaka folyamán katonai őrizetben voltak.

Ezek közül Guba Jakab árokszállási lakos²⁵ eskü alatt arról vallott, hogy "a katonák a Kőházban, a lakosok pedig a Fás-házban külön ittak fényes nappal... Éjszaka a katonák négyszer mentek ki a lakosokra: először csak simpliciter, másodsor kivont fegyverrel, harmadszor az ajtóban egyet lőttek, negyedszer három töltött pisztollyal, melynek egyikét a fogasról vették le, és azt a Decsi Imrénél való káplár töltögette meg, s kimenvén rajtok, akkoron esett a szerencsétlenség. Azután behajtották őket (a katonákat) úgy, hogy egymás hegyén-hátán jöttek be a Házba. Utána egy közülük spádéval szurkált ki az ablakon, amire valaki kívülről hozzá ütött, az ablakot is betörte, és az ajtót is betörték. Őtjüket strázsá alá vetvén, strázsáltak, sőt - *salve venia* =

Popina bibendo et saltando rixari ad invicem ceperunt = az ugyanitt elszállásolt katonaság a lakosokkal egyazon mulatóban italozván és táncolván egymással verekedni kezdtek."

²¹ KA Inv. u. o. Georgius Bata Incola Arokszállasiensis, annorum circiter 40. Azt vallotta, hogy látta, amint Vígh Jánost az utcán éjjel kergették és utána lövöldöztek, de hogy a fiú megsebesült-e, meghalt-e, arról nem tud semmit.

²² KA. Inv. u. o.

²³ KA Inv. 1740. Nr. 73. f. 5. A tanúvallatási jegyzőkönyvet Nagy Ádám Árokszállás község esküdt jegyzője vezette.

²⁴ KA Inv. 1740. Nr 73. f. 7. " ...ita ut Milites poti tres ictus ex pistoletis inter Incolas explorendo, unum Juvenem arokszállasiensem occiderunt = amint az ittas katonák a pisztolyokból három lövést adtak a lakosok közé, egy árokszállási fiatalembert megöltek."

²⁵ KA Inv. u. o. 6r. Jacobus Guba Incola Arokszállasiensis, annorum circiter 35. fide mediante fassum ad 2.

elnézést kérek - hugyozni sem bocsátották ki, hanem csak 500 rajnai Ft kezességén". - Kitűnik tehát, hogy Gubáék ötén már nappal fogságba estek, így belülről látták az eseményeket, főként a katonák tevékenységét. Gubán kívül strázsa alatt voltak: Füleki János, Talpas Mihály, Várad András és Várad János. Hogyan látta a történeteket Talpas Mihály?²⁶

Körülbelül 45 éves árokszállási lakos, eskü alatt vallotta, hogy "éjszakának idején hallotta, amint a legények együtt beszélgettek, mondván: Menjünk el innét, mivel a katonák rajtunk akarnak jönni, megesik rajtunk a szerencsétlenség. Aminthogy kijöven a Házból, elindultak és a Postamester uram házában irányában az utcán menvén, a katonák falkástul kirohantanak és az ajtó előtt mindjárt egyet lőttek. Erre a legények egymás közt mondják fennszóval: No, úgymond, ihon, rajtunk jönnek, meg ne szaladjunk, mert ha megszaladunk, ezeket a suhancár gyermekeket összevagdadják! Azonnal összemenvén, középük lőttek. Lövést hallott ötöt. A legények akkoron a Házba behajtottak, és akit értek, ütötték. A borbélyt pedig kizárván, elévették és a kapuban lévő kunyhóba szalajtották. Ott kézbe akadván, a katonák jól megverték, annak előtte már fegyverét elejtetvén véle a legények. Itt talán a katonai seborvosról van szó, aki pörül járt.

Barta Gergely 33 éves árokszállási lakos²⁷ az előzőekhez hasonló, de új elemeket is tartalmazó vallomást tett: "A katonák külön Házban ittak a lakosoktól. Az első verekedésekről semmit sem tud. A lakosok amidőn borért mentek volna be a Fás-házba, ahol mulattak, ott mérvén a bort mindenkor, a katonák által kitaszigáltattak. Holott is mire s mire nem, a katonák a Házból négy iromban rohantak ki; elsőben csak simpliciter, másodsor egy puskát az ajtóban kilőttek, utolszor mindnyájan kirohantak fegyveres kézzel és töltött puskákkal. Csak három asszony és egy katona maradt odabenn. A tanú is több társával a Házban lévén, ki sem mentek. Való, hogy négyet

hallott, hogy oda kilőttek középük, melyre a lakosok rajtuk hajtván, behajtották a Házba, egymás hegyén-hátán szaladtak be. Egyik pedig annak utána a spádéval szurkált ki az ablakon, s kintről ahhoz csaptak a legények, az ablakot is beütötték, az ajtót is betörték. A katonáknál pisztolyt hármat látott, melynek egyikét a fogasról vévén le a Házban, meg is töltötték".

Kun János 45 éves árokszállási lakos, Bordás Márton főszervező egyik famulusa (segítője)²⁸ arról vallott, hogy még reggel volt, amikor két becsületes nemes ember 2 poltura (6 dénár) ára pálinkáért beküldte a Vendégfogadóba. Mihelyt belépett, mindjárt megárestáltatott, fegyveres kézzel - a panganét a puskájuk végiben lévén - strázsa alá vettetett, s mindaddig ki nem bocsátatott, amíg meg nem jelentette, hogy ő itt portás volna. Akkor a strázsamester plajbásszal (Bleistift) nevét felírván, nagy hitre kibocsátotta".

Nemes Melegi Imréné Tóth Erzsébet 40 éves tanú²⁹ arról vallott, hogy az ő házában volt elszállásolva az a tizedes, "akit mondanak, hogy lövöldözött volna a legények közibe, ki is egy katonája által a maga fél-pisztolyát és patronját betakartatta és este mindjárt elvitette. Testi szemével látta, aminthogy az a katona sem tagadta, szemtől szemben confrontálván, a dolgot sponte megvallotta." Kiderült tehát, hogy a vizsgálat szembesítéssel járt együtt.

Az árokszállási lakosok tanúvallomásaiból nem tűnik ki, hogy a katonák közül név szerint kik lövöldöztek az összecsapás során. Csupán két altiszt (tizedes) löfegyveres részvételét bizonyították: az egyik a községben, Decsi Imre házában, a másik Meleginé Tóth Erzsébet házában volt beszállásolva. Nem valószínű azonban, hogy a fent már említett, feltűnően kihívó fellépést tanúsító zászlós - akit szóváltás közben a legények kitaszítottak a Fásházból az utcára - veszteg maradt volna a löfegyverekkel történt rajtaütések során. A szintén strázsa alatt lévő Füleki János 36 éves tanú arról vallott, hogy "egy pisztolyon látott cafrangot"³⁰, s ez a cifra rojt a

²⁶ KA Inv. u. o. f. 6v. Michael Talpas Incola Arokszállasiensis, annorum circiter 45.

²⁷ KA Inv. u. o. f. 5v. Gregorius Barta Incola Arokszállasiensis, annorum circiter 33., juratus examinatus fassus ad 2-3.

²⁸ KA Inv. u. o. 5r. Johannes Kun, Incola Arokszállasiensis, annorum circiter 45. fide mediante fassus est ...

²⁹ KA Inv. u. o. 6v. Elisabetha Tóth consors nobilis Incola Emerici Melegi, annorum circiter 40, conficiencia ducta examinata fassa

³⁰ KA Inv. u. o. f. 6. Johannes Füleki, Incola Arokszállasiensis, annorum circiter 36. Deposito fide fassus ad omnia testes 10-11.

tiszti fegyverek tartozéka volt. Szóba jött még az őrpáncsnok strázsamester (Feldwebel) is, aki a strázsa alá vetett lakosok nevét a naplóba felírogatta.³¹ Ezt a naplót azonban a katonai páncsnokság természetesen nem hozta nyilvánosságra. Ezért azt sem lehetett kideríteni, hogy a túsokért mennyi rajnai Ft-ot zsaroltak a katonák a lakosságtól, illetve a postamestertől.

A Jász Kerület törvényszéki eljárása

Még a Hamvazószerdára virradó éjjel lovas-futárok vitték az árokszálási községi hatóság jelentését Jászberénybe, hogy a megrendítő eseményről értesítsék Podhradszky György összkerületi földesúri adminisztrátort és sürgős intézkedést kérjenek tőle. Ő azonban kényelmesen ki sem mozdult a városból, hanem úgy intézkedett, hogy kerületi törvényszéki nyomozás útján indítsanak eljárást és körültekintően derítsék fel az események részleteit. E célból hozzanak létre mind a katonaság, mind a helybeli emberek részvételével egy vegyes nyomozó-hatóságot (inquisitio mixta). A törvényszéki eljárás vezetésével és lebonyolításával Morvay Mihályt, a Jászkerület vicekapitányát bízta meg. Ő jól ismerte a helyi viszonyokat.³²

Morvay még aznap, tehát március 2-án reggel meg is érkezett a gyászos események színhelyére. Először a községi előljáróságot kereste fel. Itt megalakították a kerületi kapitányi törvényszéki bizottságot, amelynek elnökévé Morvayt, tagjaivá pedig a Jász Kerület választott kapitányát, Nagy Mátyást, valamint Árokszálás esküdt jegyzőjét, Nagy Ádámot választották meg. Ez a bizottság felszólította az érintett községi lakosokat, hogy tanúvallomástétel végett jelenjenek meg a bizottság előtt. A tanúkihallgatást két napon át folytatták, de összesen csak 17 tanú vallomását foglalták jegyzőkönyvbe. Időközben a bizottság tagjai felkeresték az ott elszállásolt század páncsnokát, akitől a községi károsultak részére megfelelő elégtételt és kártérítést követeltek. A páncsnok közölte, hogy az eseményekben résztvevő katonák kihallgatása századkötelékben megtörtént. Ennek során világossá vált, hogy a maskarás katonák fegyveresen, hatalmaskodva léptek fel a fegyvertelen lakossággal szemben; az éjszaka folyamán nem jogos önvédelemről, hanem tiltott fegyverhasználatról, löfegyverrel történt, erőszakos büntettről van szó, amely egy helybeli fiatalember halálát okozta. A lövöldöző katonák személyét eddig még nem sikerült kideríteni - "interim tamen nullatenus evenire potuit".³³ De az illetékes strázsamestert és a két tizedest fogságra vetették, javasolják ezek lefokozását, a fegyveres támadásban résztvevő közkatonákat pedig egyenként 100-100 botütésre fogják elítélni. Ez ügyben azonban a végső szót csak az ezred hadbírósa mondhatja ki. Ez pedig még hosszabb időt igényelhet.

Ilyen körülmények között a jogot végzett bizottsági tagok úgy határoztak, hogy a Jász Kerület felperes (A = Actor) minőségben lép fel a hg. Lotharingiai Károly-féle gyalogezred Árokszáláson elhelyezett százada - mint alperes (inactionatus inquisitus, in causam attractus, vulgo: Incattus = I) - ellen. A katonai szolgálati szabályzat értelmében nyilvánvaló volt, hogy a jász kerületi törvényszéki eljárást nem lehet összevonni a katonai hadbírósa eljárással. Ennek ellenére az összkerületi adminisztrátor a földesúri főhatósághoz - a bécsi Udvari Commissióhoz - intézett jelentésében mintegy kérkedni szeretett volna, hogy ő gondoskodni tud a vegyes törvényszéki eljárásról (inquisitio mixta). Ez a korabeli joggyakorlat szerint valójában kétoldalú törvényszéki eljárás (inquisitio collateralis) is lehetett volna, de ez mégsem valósult meg, mert a kerületi törvényszéken egyetlen katonát sem hallgathattak ki. A kerületi bizottság kérésére mégis megjelent a katonaság részéről Esvon Kessel zászlós, továbbá Johann Andreas Müller és Andreas Lietzer altiszt, de nem azért, hogy ott tanúvallomást tegyenek, hanem hogy ők is tájékozódjanak a polgári személyek tanúvallomásairól, továbbá hogy azokat névaláírásukkal és bélyegzőjükkel is elismerjék. Ugyanakkor a tanúvallomási jegyzőkönyv egyik példányára nekik is szükségük volt az ezred hadbírósa eljáráshoz való felterjesztés céljából. A tanúvallomásokat tartalmazó jegyzőkönyvet

³¹ KA Inv. u.o. mint a 26. sz jegyzet anyaga

³² KA Inv. 1740. Nr. 73. f. 1v. "Quare a Domino Supremo Vigiliarum Praefecto petendo Satisfactionem", Curavit Processum per Dominalem Auditorem formari".

³³ KA Inv. 1740. u. o. f. 1r.

1740. március 4-én zárták le és írták alá a törvényszéki bizottság tagjai és a megjelent három katona.³⁴

Feltűnő, hogy Podhradszky adminisztrátor igen késedelmesen, csak március 13-án keltezte jelentését a bécsi Udvari Haditanácstól függő földesúri főhatóságához, a Pesti Invalidus Házhoz, illetve a bécsi Udvari Bizottsághoz. Ebből a jelentésből kitűnik, hogy - ellentétben a Morvay vezette törvényszéki bizottság elégtételt és kártérítést követelő fellépésével - még csak meg sem kísérelte a károsultak veszteségeinek a számbavételét, a meghalt fiatalember családjának, a megsebesített személyeknek, valamint a vendégfogadónak okozott veszteségek kártérítését. Igazság szerint kártérítési keresettel kellett volna fellépnie a katonai és a bécsi főhatóságokkal szemben. Amde evégett szélesebb körű és alaposabb vizsgálatokat kellett volna elrendelnie és a katonaságtól is megbízható, hiteles adatokat követelnie. Ugy tűnik, hogy ezt a nagyobb felelősséget és kétségtelenül kockázatot is igénylő lépést sem a megszálló katonasággal, sem a földesúri főhatósággal szemben nem merté vállalni.

Mindezek helyett a földesúri árendával, a hadiadóval és a katonatartással amúgy is túlterhelt Árokszállás, továbbá a jelen esetben is emberáldozattal és súlyos veszteségekkel sújtott lakosság számára szinte érdektelen aggályokat és fenntartásokat foglalt jelentésébe: - véleménye szerint a katonák részére kilátásba helyezett büntetés aránytalanul enyhe, mert "a vér vért követel - ut sangvis pro sanguine effunderetur";³⁵ miért kell függőben hagyni a javasolt büntetéseket az ezred hadbíróságának jóváhagyásáig; mi a biztosíték arra, hogy az elítéltek valóban megkapják büntetésüket; mi van, ha Árokszállásról máshová helyezik át a századot; s ha a belső katonai szolgálat érdekében eltekintenek az érintett altisztek lefokozásától?³⁶ Ilyen esetekben hova fellebbezhet a Jász Kerület kapitányi törvényszéke? Hol lehet óvást emelni a netalán végre nem hajtott büntetések ügyében?

A hivatalos eljárásban természetesen ezek a kérdések is felmerülhettek, de az árokszállási lakosság megnyugtatóra ezek teljesen alkalmatlanok voltak. Sőt, úgy tűnik, inkább arra voltak alkalmasak, hogy eltereljék a bécsi főhatóságok figyelmét a lakosság érdekeit szolgáló intézkedések megtételéről, nevezetesen a kártalanítás elrendeléséről, a kárösszegek megtérítéséről.

Noha történelmi felelősséggel valljuk, hogy tiszta kútfőből, forrásokból érdemes meríteni, s lehetőség szerint törekedni kell a teljes forrásanyag feltárására, ez esetben mégis rejtve marad előttünk a húshagyókeddi események több fontos részlete. Ez esetben azonban már az is nagy eredménynek számít, hogy az árokszállási eseményekkel kapcsolatban felfedezhettük a Jász Kerület kerületi törvényszékének tanúvallatási jegyzőkönyvét a bécsi Hadilevéltárban. Ugyanis az árokszállási levéltár 18. századi anyaga sem a Magyar Országos Levéltár mikrofilmtárában, sem a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye levéltárában nem található meg, hiányoznak a községi és a kerületi közgyűlések jegyzőkönyvei, az igazgatási, a bíraskodási, az adóügyi és az adópénztári iratanyagok. Hová tűnt ez a hatalmas, szinte nélkülözhetetlen helytörténeti forrásanyag? Ez a mai napig is rejtély!

Mentségül talán megjegyezhetjük, hogy ezeket az iratokat már Fodor Ferenc sem találta meg 1942-ben, a községi tanácsülési jegyzőkönyveket is csak 1748-at követő évektől kezdve találta meg. Témánk vonatkozásában pedig éppen az 1740-45 közötti forrásanyag volna a döntő. Csak ennek ismeretében lehetne részletesebb választ adni a húshagyókeddi eseményekkel kapcsolatos, de függőben maradt kérdésre; az elhunyt fiatalember családja részesült-e valamilyen kártalanításban a hatóságok részéről; hogyan foglaltak állást a tragikus eseménnyel kapcsolatban a községi előjáróság, a főbíró, az esküdt tisztségviselők, a helybeli és az egri egyházi hatóságok;

³⁴ KA Inv. u. o. f. 7r. "...praesentes nostras sigillo et manus propriae subscriptione roboratas Futura pro Cautela extradeditus Inquisitionales Literas. Arokszállás. Die 4. mensis Martii 1740. = jelen törvényszéki nyomozati levelünket saját pecsétünkkel és aláírásunkkal megerősítve kiadtuk a jövőre nézve: Morvay Mihály, a Tekintetes Jászkun Kerület vicekapitánya, Nagy Mátyás, a Jászkun Kerület választott kapitánya, Nagy Ádám, Jász-Árokszállás község esküdt jegyzője, Esvon Kessel zászlós, Johann Andreas Müller, Andreas Lietzer.

³⁵ KA Inv. u. o. f. 6r.

³⁶ KA Inv. u. o. "...jam nescio illorum duorum degradatio utrum tantum tamdiu durabit, donec hic in Quarterio morabuntur..."

kaptak-e valamilyen jóvátételt az ártatlanul megsebesített vagy fogságba hurcolt helybeli lakosok; visszafizette-e a megszálló katonai parancsnokság a túszerzés során zsarolt pénzt a községnek és a károsult postamesternek; kaptak-e valamilyen adókedvezményt a helyhatósági adópénztárak a veszteségek pótlására; stb.

Netalántán éppen ezek a súlyos veszteségek és e függőben hagyott kérdések és követelések voltak az okai annak, hogy Árokszállás igazában nem is bízott meg a Jász Kerület választott tisztségviselőiben sem, s ellenzékiességét fenntartotta az 1745. évi redemptioig is!

Remélhető, hogy lesz még történetkutató, aki szerencsés kézzel valahol rábukkan azokra a levéltári forrásanyagokra, amelyek alapján válaszolni lehet a húshagyókedd kapcsán függőben maradt kérdésekre.